

روزنه‌ای به مفاهیم ادیان در دایرةالمعارف‌ها

دایرةالمعارف مناسک ، شعایر

و جشن‌های دینی

✦ محمدجواد ادبی

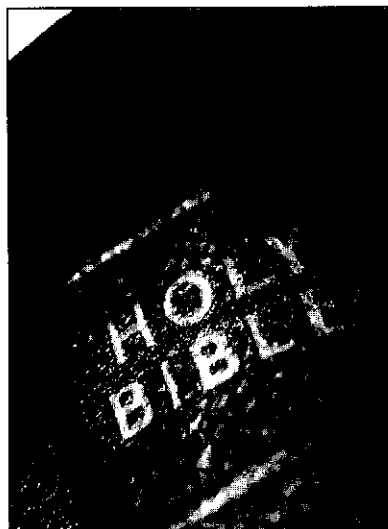
جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی اجتماعی، باستان‌شناسی، جغرافیای فرهنگی، روان‌شناسی، تاریخ و غیره شامل نگرش‌های بسیاری باشد تا از این رهگذر ارتباط میان تشریفات سکولار و آیین‌های مذهبی، شعایر و باورهای دینی، مفاهیم و دیدگاه‌های کلی نظیر خلوص، پاکی، عبادت، زیارت، اشکال اصلی و فرعی مناسک دینی چون قربانی، روزه‌داری و غیره مورد مذاقه بیشتر و به تناسب عمیق‌تر قرار گیرد.

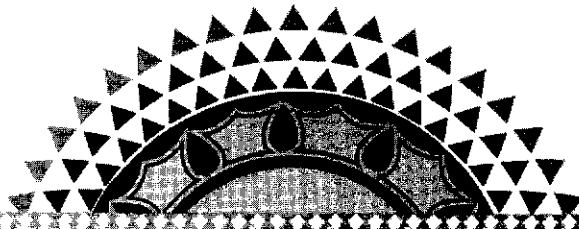
اگر چه بسیاری از نگرش‌های پژوهشی با این دایرةالمعارف مرتبط هستند، انسان‌شناسی یکی از موضوعات اساسی و اولیه‌ای است که در این میان مطرح می‌شود. انسان‌شناسی و ریشه‌های آن، مستغرق در عرصه دین و شعایر و آیین‌های آن است. پژوهش‌گران پیشینی نظیر ای. بی. تیلور، سر هنری ماین^۱ و لوئیس هنری مورگان^۲ در خاستگاه‌های دین و راه‌های کشف جزئیات بیشتری درباره آن و ارتباط دین با فرهنگ‌ها عطف توجه داشته‌اند. هنوز پژوهش‌های تطبیقی اسطوره‌شناس بزرگ، جمیز فریزر^۳، الهام‌بخش پژوهش‌های امروزی است. با این حال می‌توان به این نکته اشاره کرد که اگرچه این پژوهش‌گران بزرگ الهام‌بخش زمینه‌های مطالعاتی در باب موضوعات دینی بوده‌اند، بنیاد مطالعات جدید در

فرهنگ و فرهنگ‌واژه سراسر جهان، در مرجعی واحد پرداخت. مع‌الوصف باید اذعان کرد که این امکان وجود دارد که این مناسک و آیین‌ها در پوششی وسیع و تا حدی کامل در یک دایرةالمعارف تخصصی مورد کنکاش قرار گیرد. دایرةالمعارف مناسک، شعایر و جشن‌های دینی^۴ (انتشارات راتلج، ۲۰۰۴) از مجموعه دین و جامعه^۵، با این هدف انتشار یافت تا نه تنها در طیف وسیعی از موضوعات مرتبط بلکه با ارایه خلاصه‌ای از اطلاعات شعایری توسعه‌یافته توسط پژوهش‌گران رشته‌هایی چون الاهیات، فلسفه،

تفاهم پژوهش‌گران دین، حول محور شعایر و مناسک دینی، عمدتاً تفاهمی عمومی است؛ چراکه با وجود فقدان تعریفی دقیق و خاص برای شعایر و مناسک، اغلب مهم‌ترین تجلی نمایان دین و اولین امری که ناظر بیرونی با آن در تماس قرار می‌گیرد، همین اعمال عبادی است. تا حدودی می‌توان مثال معروف فارسی «شنیدن کی بود مانند دیدن» را در باب شعایر به کار گرفت؛ زیرا مناسک را زمانی می‌توان ادراک کرد که بتوان از نزدیک با آن در تماس قرار گرفت. از همین روست که پژوهش‌گران مطالعات دینی، انسان‌شناسان، تاریخ‌دانان، جامعه‌شناسان و حتی روان‌شناسان، به موضوع پیچیده و مهم شعایر و مناسک دینی این همه توجه نشان می‌دهند. مناسک ایستا نیستند، بلکه در مسیر تاریخ انسانی و در سرتاسر فرهنگ‌های بشری به نحوی بسیار گوناگون و متنوع خویش را می‌نمایند. بسیاری از جشن‌ها و شعایر مرتبط با دین، به نحوی عمومی و گسترده برگزار می‌شوند.

گونه‌گون در میان ادیان مختلف و اهمیتی که آن‌ها برای تحولات حیاتی انسانی، نظیر میلاد، ازدواج و مرگ قابل هستند، همه و همه نشان‌گر این واقعیت‌اند که به تعبیر انسان‌شناسان، هیچ‌گاه نمی‌توان به تحلیل مناسکی چندین هزار

می‌کوشد با تأکید بر نفوذ دین در تاریخ انسانی و امتداد آن تا جهان معاصر و با تمرکز بر جوانب خاص تجربه دینی، افق‌های جدیدی را پیش روی پژوهندگان این حوزه‌ها قرار دهد.

کریسمس: (christmas) این واژه از اصطلاح قدیمی انگلیسی *cristes maesse*، به معنای "عشای ربانی مسیح" نشئت گرفته است. کریسمس جزو تعطیلات مسیحی است که در آن سال‌روز میلاد مسیح گرامی داشته می‌شود و در بیست و پنجم دسامبر آن را جشن می‌گیرند. این روز نیز مانند عید پاک^{۱۵}، هم به عنوان تعطیلات دینی و هم به مثابه تعطیلات غیردینی جشن گرفته می‌شود.

زمان دقیق و صحیح میلاد مسیح معلوم نیست. بسیاری از مردم معتقدند که مسیح در بهار متولد شده است و برخی دیگر معتقدند که وی در اواخر تابستان یا اوایل پاییز متولد شده است. صرف نظر از این اعتقادات عمومی، در ثلث اولین قرن چهارم، کریسمس در بخش‌های شرقی و غربی امپراتوری روم جشن گرفته شد. در قسمت غربی امپراتور، بیست و پنجم دسامبر را به عنوان عید میلاد جشن گرفت. این در حالی بود که در قسمت شرقی، امپراتور عید میلاد مسیح و سال‌روز غسل تعمید او را در ششم ژانویه جشن گرفت. در اورشلیم ششم ژانویه تنها به عنوان روز میلاد مسیح جشن گرفته شد و غسل تعمید در آن روز پاس داشته نشد و در اواخر قرن چهارم اکثر کلیساهای مسیحی روز بیست و پنجم دسامبر را به عنوان روز میلاد و غسل تعمید پذیرفتند.

اورشلیم به‌راحتی تاریخ بیست و پنجم دسامبر را نپذیرفت و قبول آن مدت زمانی طول کشید، اما کلیسای امریکا هیچ‌گاه این تاریخ را نپذیرفت و هنوز کلیسای امریکا تاریخ ششم ژانویه را جشن می‌گیرد. امریکایی‌ها عید تعمید مسیح را به همراه عید تجلی ولی^{۱۶} در ششم ژانویه جشن می‌گیرند. این در حالی است که در جهان غرب ششم ژانویه به عنوان روز دیدار مغان^{۱۷} با مسیح در شهر ناصره پاس داشته می‌شود.

شاید بتوان گفت بهترین تبیین برای برپایی جشن کریسمس در بیست و پنجم دسامبر این باشد که مسیحیان اولیه رومی به این دلیل جشن خود را با دیگر رومیان در این تاریخ برگزار

هندویزم، اسلام مسیحیت کاتولیک و یهودیت نگاشته شده، به چهار بخش کلی قابل تقسیم است: در بخش اول به بافت شعاعی و فهم آیین‌ها به نحو کلی پرداخته شده، آن هم با تأکید بر مفاهیم کلیدی شعاعی و توجه به قابلیت‌های گسترده‌ای که در اشکال متفاوت آن وجود دارد. بخش دوم به موضوعات خاص دینی نظیر آیین‌های زراعتی، مناسک هویتی، تشریفات مربوط به نام‌گذاری و تطبیق موضوعاتی این چنین در فرهنگ‌ها و ادیان جهان اختصاص یافته است. بخش سوم تحلیلی است از دیدگاه‌های کلی درباره شعاعی اصلی و مهم در ادیان زنده جهان و حوزه‌های فرهنگی خاص و بخش چهارم هم پرداختی به‌روز است درباره مناسکی که هم‌اینک نیز اهمیت خاص جهانی خویش را بیش از شعاعی و آیین‌های دیگر حفظ کرده‌اند؛ موضوعاتی نظیر کریسمس و سازوکار آیینی اجتماعی آن، در این بخش مورد تدقیق قرار گرفته‌اند.

فرانک. ای. سالامون^{۱۸}، ویراستار این مجموعه، از آن‌جا که استاد انسان‌شناسی کالج لوناست و بیش از هفت اثر معتبر چون خدایان و الاهی‌ها در آفریقا، فرهنگ عمومی، جامعه، فرهنگ، اوقات فراغت و تفریح و غیره را در کارنامه علمی خویش دارد، کوشیده مداخل این دایره‌المعارف را با رهیافتی انسان‌شناسانه مورد بررسی قرار دهد.

بیش از هشتاد محقق برجسته از تمام جهان وی را در این پژوهش یاری کرده‌اند. در این مهم نیکی یاد و فرالیک^{۱۹} از بخش مطالعات دینی دانشگاه لووا، سابینامگ لیوکو^{۲۰} از بخش انسان‌شناسی دانشگاه کالیفرنیا و دن اسمیت^{۲۱} از بخش تاریخ کالج لونا همکاران اصلی وی هستند. سالامون جهد خویش را در این اثر مصروف این امر کرده که این دایره‌المعارف منبعی بی‌سابقه و کم‌مانند در شمولی عمیق و تنظیمی وسیع درباره اعمال و مناسک دینی سراسر جهان شود و در این مسیر کوشیده از آخرین پژوهش‌های انجام گرفته در این زمینه استفاده کند. دیوید لونسون^{۲۲} استاد برجسته و بین‌المللی انسان‌شناسی که سروراستاری کل مجموعه دین و جامعه را به عهده دارد، به واسطه محوریت بحث انسان‌شناسی در این دایره‌المعارف توجهی خاص نیز به آن معطوف داشته است. مجموعه دین و جامعه

باب مناسک و شعاعی، آن هم در زمینه‌هایی چون تاریخ، جامعه‌شناسی، مطالعات دینی، انسان‌شناسی و زمینه‌های مرتبط، مرهون پژوهش‌های متفکران بزرگ و مشهور قرن نوزدهم است. جامعه‌شناس مشهور فرانسوی امیل دورکیم^{۲۳} در کنار همتای آلمانی خود ماکس وبر^{۲۴} به همراه فیلسوف سیاسی آلمانی، کارل ماکس^{۲۵} و عصب‌شناس اتریشی، زیگموند فروید^{۲۶} بنایی را در زمینه شناخت زمینه‌های روانی، اجتماعی، اقتصادی و تاریخی دین گشودند که بعدها در قرن بیستم به تکامل خاص خود دست پیدا کرد.

مع‌الوصف در سال‌های اخیر، ثمره این تحقیقات و پژوهش‌های گسترده و عمیق به صورت نتایج علمی و اصول موضوعه‌ای درآمده است که موجب شده افق‌های جدیدی پیش روی پژوهندگان این عرصه به وجود بیاید. این دایره‌المعارف نیز به واسطه قرار گرفتن مجموعه دین و جامعه کوشیده با دیدی میان‌فرهنگی و چندبعدی و با توجه به نفوذ دین در تاریخ انسانی و دنیای معاصر با بیش از صد و سی مقاله اصلی، موضوعات مختلفی را در این عرصه مورد کنکاش بهینه قرار دهد.

مقالات این دایره‌المعارف که در سنت بودیزم،

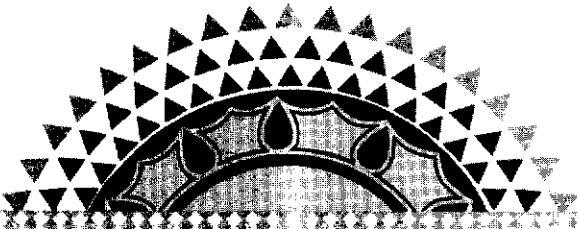
encyclopedia of

religious rites, rituals, and festivals

A Religion & Society Encyclopedia

Frank R. Salamone, ed.

می‌کردند که بتوانند خویش را در پس زمینه آن پنهان کنند و در برابر آزارها و تعقیب‌ها مصون بمانند. زیرا بیست و پنجم دسامبر با جشن تحویل زمستانی هم‌زمان است و رومیان در آن روز جشن تسخیرناپذیری خورشید را برگزار می‌کنند؛ چراکه روزها شروع به طولانی شدن می‌کنند و خورشید در آسمان زمستان به بالاترین نقطه تابش خود صعود می‌کند. ماه دسامبر پیش‌تر زمان برگزاری جشن خدای زحل^۸ و سال گشت میلاد میترا نیز بود. خدای رازآلود ایرانیان در نمود مسیحی‌اش تأثیر گذاشته است. علاوه بر این اول ژانویه یعنی روز اول سال جدید رومیان، روز تزئین و آذین‌بندی با گیاهان و ابزارهای نورانی مختلف بود. هدیه دادن، برگزاری جشن‌ها، آیین‌های فلاحی همه و همه در این زمان برگزار می‌شدند. اما سال‌هاست که دیگر مردم عادات و رسوم خود را در جشن کریسمس اجرا می‌کنند. آلمانی‌ها و سلتی‌ها به این مراسم، خوراک و طعام، کیک میلاد مسیح، کاج‌های آتش و شیوه‌های دیگری را نیز افزودند مع الوصف کریسمس هنوز هم، زمانی برای خانواده و جشن‌ها، سنت‌ها و ضیافت‌های خانوادگی است.

بسیاری از مسیحیان با ماهیت تلفیقی کریسمس (اشکال گوناگون آمیخته شده به هم) مخالف هستند. آنان معتقدند جذب آداب و رسوم ماقبل مسیحی مرتبط با رومیان و خدایان خورشید پارسیان در کریسمس، آن را از سادگی و بی‌آلایشی منحرف کرده است. افزایش بیشتر این رسوم از مجرای سال‌ها، منجر به دنیوی شدن عید میلاد مسیح و تخطی بسیاری از مسیحیان از آن شده است. از سوی دیگر، بسیاری از مسیحیان این مطالب را خاطر نشان می‌کنند که عشق و سرور شرکت جستن در عید میلاد مسیح، اغلب فراتر از احساس دینی فردی است. حتی بسیاری از غیرمسیحیان در کریسمس لذت وافری می‌برند و بسیاری از آداب و رسوم مسیحی یا عادات مسیحی‌شده، نظیر درخت کریسمس و سرودهای کریسمس را می‌پذیرند و اجرا می‌کنند.

موج اصلاح پروتستانی در قرون شانزدهم و هفدهم مخالفت شدیدی را با روشی که در آن کریسمس به طریق سنت کاتولیک برگزار می‌شد، به وجود آورد.

سیاست‌مدار انگلیسی، اولیور کروم ول^۹ و پیوریتن‌های علاقه‌مند به او، کنترل دولتی را برای این امر اتخاذ کردند (۱۶۴۰-۱۶۴۹) و به عنوان بخشی از پیمان آن‌ها در خاتمه دادن به این انحراف، جشن‌های کریسمس را تعطیل کردند. در سال ۱۶۶۰ چارلز دوم توانست دوباره پادشاهی انگلیس را به دست آورد و جشن کریسمس را دوباره به جریان انداخت.

در امریکای شمالی انقلابی که رخ داد، موجب واکنش نسبت به آداب و رسوم انگلیسی شد که کریسمس نیز جزو آن‌ها بود. البته برخی استثنائات، هم پیش از انقلاب و هم پس از آن در برخی مناطق وجود داشت. برای مثال در منطقه مستعمراتی جیمز تاون^{۱۰}، کریسمس بدون هیچ وقفه‌ای با شور و شوق بسیاری برگزار شد.

کریسمس در بخش مستعمراتی امریکای شمالی وابسته به پیوریتن‌ها به نحو غیرعمومی برگزار شد. در ۱۶۵۹ مقامات بوستون این مراسم را تا سال ۱۶۸۱ ممنوع اعلام کردند و مع الوصف دیدند که مردم کریسمس را جشن می‌گیرند. زمانی که پیوریتن‌ها به این درک رسیدند که مردم با نادیده انگاشتن آنان، کریسمس را به اسلوب دل‌خواه خویش برگزار می‌کنند، بر جریمه‌ها و مجازات‌های خود افزودند. نویسندگانی نظیر چارلز دیکنز^{۱۱} و واشنگتن اروینگ^{۱۲} در جهت اعاده کردن سنت‌های کریسمس در ایالات متحده تلاش بسیاری کردند. داستان‌های کریسمس عوامانه دیکنز خصوصاً "کریسمس کارول"، توانست مرزهای ملی را پشت سر گذارد و فراتر از آن قرار گیرد. اروینگ عادات و رسوم انگلیسی بسیاری را در ایالات متحده احیا کرد و مطالب تکان‌دهنده و مؤثری را درباره کریسمس قدیم به نگارش درآورد.

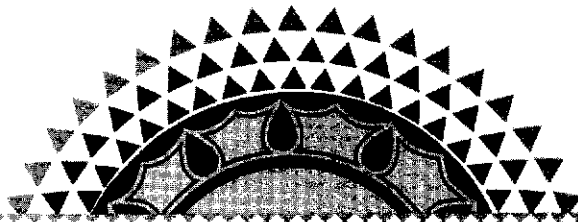
تغییرات اخیر

کریسمس، در سال ۱۸۷۰، زمانی که در انگلستان تعطیل رسمی اعلام شد، توانست محبوبیت عامه نخستین خود را دوباره به دست آورد. مثل بقیه مردم امریکایی‌ها هم به جایی رسیدند که به جشن صلح، عشق و اشتیاق، توجه کردند و آن را دوست داشتند. امریکایی‌ها از طریق نسخه‌برداری در کریسمس، توانستند آن را در

بسیاری از بخش‌های دیگر جهان نیز بازآفرینی کنند. کریسمس توانست به عنوان روز شرقی خانواده، زمانی برای خنده و شادی آن هم بیش از یک جشن را فراهم آورد. آداب و سنن عمومی کریسمس انگلیسی، نظیر آذین بستن ویژه درخت، فرستادن کارت و گرفتن هدیه، از سوی بسیاری از فرهنگ‌های دیگر پذیرفته شد.

تلفیق وضعیت‌های دینی و دنیوی در کریسمس در تصویر سانتا کلاس^{۱۳} آن هم به منزله شکل جدید و توسعه‌یافته آن در ایالات متحده نشان داده شده است. اصطلاح "سانتا کلاس" از سنت نیکولاس مشتق شده است. وی اسقف کاتولیکی بود که در قرن چهارم در آسیای کوچک می‌زیست. اشتهار این قدیس به سبب سخاوت وی نسبت به فقیران بود. رسم درخت کریسمس در انگلستان و ایالات متحده از ۱۸۴۱، زمانی که شاهزاده آلبرت انگلیسی با ملکه ویکتوریای آلمانی ازدواج کرد، منبعث شده است؛ چراکه این رسم در میان آلمانی‌ها متداول بود. این رسم از دژ سلطنتی ویندسور^{۱۴} به سرعت در سرتاسر قلمرو پادشاهی منتشر شد. این سنت در سال بعد هم توسط دکتر چارلز فردریک مینگرود استاد زبان یونانی در کالج ویلیام و مریم در ایالات متحده پخش شد.

جشن های آیینی

توجه کلیسا به نحو مرسوم و متداول در مسیحیت به کریسمس منعطف است. مردم عموماً پس از کلیسا ضیافت خویش را برگزار می کنند. آن روز یکی از جشن های خانوادگی و به یادماندنی بپا می شود. مردم درخت کریسمس را با آذین های دینی، غیردینی و خانوادگی تزیین می کنند و عموماً در این تزیینات، گیاهان سبز نظیر بوته های مقدس، حلقه های گل و دانه های مقدس به رنگ خون به نشانه جاری شدن خون مسیح، مرگ و رنج ناشی از تاج خار بر سر وی، مورد استفاده قرار می گیرند. سرودهای کریسمس در بسیاری از مکان ها خوانده می شود. کودکان نیز می آموزند که سانتا کلاسی برای کودکان خوب، هدایا می آورد. او به روح هدیه دادن به عنوان ابزاری برای هم بستگی مترقی مسیحیان معنی بخشید. در ایالات متحده روز "سانتا" به عنوان کریسمس حوا مطرح شد و در بسیاری از کشورهای اروپایی عید او در روز ششم دسامبر است. در معنای باطنی روز عید، بسیاری از کودکان از والدین خویش می آموزند که در مقام تکمیل چرخه تکاملی سانتا آن ها هم شیر و شیرینی را تناول نکنند. برای مثال در بلژیک، جشن بزرگ و عمومی برای کریسمس حوا منعقد

می شود که با نوشیدن و خوردن غذاهای دریایی و تنقلات ترکی آغاز می شود. پیش از این در ششم دسامبر مردم در روز عید سنت نیکولاس هدایای اصلی خود را به یکدیگر تقدیم می کردند و در روز کریسمس پس از صرف غذای اصلی، نان مطبوعی را به شکل عیسای کودک توسط کوچکترین فرد خانواده بین همه افراد خانواده تقسیم می کردند. در برزیل بود که بابا نوتل (پدر کریسمس) در روز کریسمس وارد شد. خانواده های ثروت مند در این روز، میهمانی را به تناول گوشت خوک یا شیهه آن می گذراندند و خانواده های فقیر هم، برنج و مرغ را در وعده غذایی خود قرار می دادند. عموماً می توان گفت برزیلی ها در آداب و رسوم کریسمس با ایالات متحده مشترکات بسیاری دارند. فنلندی ها نیز این چنین هستند، هرچند در برخی موارد تفاوت هایی وجود دارد. بابا نوتل آن ها در ناحیه شمالی ساکن است و همه درخواست ها و خاصه های خود را به آن منطقه ارسال می کنند. در فنلاند سه روز مقدس کریسمس وجود دارد: کریسمس حوا، روز کریسمس و روز شت زنی. در کریسمس حوا خوردن غذاهای متنوع، نظافت منازل و آذین درخت کریسمس نیز انجام می شود. این روز، روز دیدار با درگذشتگان در قبرستان ها نیز

هست. اگرچه عید پاک، به لحاظ اهمیت و تشریفات، مهم ترین اعیاد مسیحی است، اما کریسمس بسیار عمومی تر است؛ چراکه جشن و یادآوری زمانی است که خداوند در صورت انسانی منسجم شد. تصور میلاد کودکی در یک آخور، آن هم از دختری باکره، شورانگیزی بی کران این واقعه را اثبات می کند. این چشم انداز دلپذیر، در قرون متمادی توسط مسیحیان بی شماری به نظاره در آمد و الهام بخش بسیاری از شاه کارهای بشر شد. تخیلات و انگاره های عید میلاد مسیح بسیار شبیه نمونه های غیرمسیحی آن است.

مغان، فرشتگان، موقعیت خاص یوسف نجار در داستان عیسی، مادر جوان، کودک و حیوانات آخور، همه و همه بخشی از فرهنگ های دیگر غیرمسیحی هستند. به نظر می آید جوانب دنیوی کریسمس جزو الحاقیات طبیعی آن به حساب می آید. از آغاز این عید در تاریخ سنت های مختلفی جوانبی از آن را جذب کرده اند. رومیان، پارسیان، آلمانی ها، آسیایی ها و حتی افریقایی ها. زمانی برای اهدای هدیه، برگزاری جشن همگانی تا زمان ما نیز وجود دارد و جزو این مشترکات فرهنگی-دینی به حساب می آید.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بی نوشت ها :

- ۱) Encyclopedia of religious rites, rituals and festivals ۲) E.B.Taylor ۳) Sir Henry Maine
۴) Lewis HenryMorgan ۵) James Frazer ۶) Emile Darkheim ۷) Max Weber
۸) Karl Marx ۹) Sigmand Freud ۱۰) Frank.A.Salamon ۱۱) Nikki Bado Fralick
۱۲) Sabina Magliocco ۱۳) Dan Smith ۱۵) Easter
۱۶) Epiphany ۱۷) Magi ۱۸) Festival of Saturn ۱۹) Oliver Cromwell
۲۰) Jamestown ۲۱) Charles Dickens ۲۲) Washington Irving
۲۳) Santa claus ۲۴) Windsor